

NORBERT OSTROWSKI

Poznanės Adomo Mickevičiaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: baltų kalbų istorinė gramatika, lyginamoji istorinė kalbotyra, istorinė tipologija.

POZNANĖS LAIKOTARPIS JANO OTRĘBSKIO GYVENIME

Straipsnis susideda iš dviejų dalių. Pirmoji yra biografinė, apima Jano Otrębskio gyvenimą Poznanėje po Antrojo pasaulinio karo, antroje trumpai aptariami rinktiniai, Poznanės laikotarpiu sukurti svarbiausi J. Otrębskio veikalai. Pirmojoje dalyje remiamasi Magdalenos Gawrońskos-Garstkos veikalu *Jan Szczepan Otrębski. Życie i dzieło (1889–1971)* (2014).

1. Jano Otrębskio gyvenimas Poznanėje

Kaip teigia M. Gawrońska-Garstka (2014: 90–91), prof. J. Otrębskis atvažiavo į Poznanę 1945 m. rudenį. Tuo laiku į Poznanės universitetą atvyko aštuoni profesoriai iš buvusio Stepono Batoro Universiteto Vilniuje, tarp jų J. Otrębskis ir žymus istorikas Henrykas Łowmiański¹. Pradžia buvo sunki. Tik kardinalo, o paskui Lenkijos primo Augusto Hlondo dėka J. Otrębskis gavo nedidelį kambarį Poznanės universiteto viešbutyje Matejkos gatvėje 37. Viešbutyje, o iš tikrųjų bendrabutyje, viena virtuve naudojosi 24 šeimos. J. Otrębskio kambarėlyje tilpo dvi lovos ir staliukas, nebuvo atskiros vonios. Kaip rašė pats J. Otrębskis „od 2 miesięcy nie myłem się ani razu jak należy“ („per du mėnesius nė karto nenusiprausiau kaip reikiant“) (Gawrońska-Garstka 2014: 93). J. Otrębskis parsivežė su savimi beveik 10 tūkst. knygų, kurias laikė neišpakuotas koridoriuje, ir daug jų buvo tiesiog išvogtos. Tik 1947 m. J. Otrębskis su savo pirmąja žmona Aniela persikėlė į nedidelį dviejų kambarių butą Rogalińskio gatvėje 8/2 Poznanėje, kur jis gyveno beveik iki mirties. Beje, dėl to buto bylinėjosi teisme kelerius metus. Pradžioje net buvo pralaimėjęs bylą ir jam grėsė eksmisija. Kaip teigia M. Gawrońska-Garstka (2014: 94), ant J. Otrębskio buvo užsiundyta milicija, ir net buvę išnešti jo baldai, tačiau butą išsaugoti vis dėlto pavyko.

¹ Autorius tokių monumentalų veikalų, kaip *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego* (1931–1932), *Początki Polski*, t. I–VI (1963–1985), *Religia Słowian i jej upadek (w. VI–XII)* (1979), *Prusy – Litwa – Krzyżacy* (1989) ir kt.

Apie J. Otrębskio gyvenimo sąlygas verta kalbėti, nes jos jį kamavo ir, atrodo, buvo viena iš priežasčių, dėl kurių vėliau jis taip kritiškai vertino Poznanę.

J. Otrębskis Poznanės universitete pradėjo dirbti Slavistikos katedroje, kurios buvęs vedėjas, prof. Henrykas Ułaszynas po karo į Poznanę nebegrižo. Yra išlikęs labai įdomus Poznanės universiteto (tada dar *Poznanės universiteto*, o ne *Adomo Mickevičiaus universiteto*) Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas laiškas, rašytas Vilniaus universiteto rektoriui. Šiame laiške dekanas rašo, kad J. Otrębskis artimiausiu metu negalės dėstyti Vilniuje, nes „prace związane z tworzeniem nowej placówki naukowej zatrzymają go niewątpliwie na miejscu“ („darbai, susiję su naujos mokslinės katedros kūrimu, be abejonės, jį sulaikys čia“) (Gawrońska-Garstka 2014: 95). Tai reiškia, kad Vilniaus universiteto valdžia tikėjosi J. Otrębskį grįšiant. Taip neįvyko. 1947 m. Poznanės universitete buvo sukurta *Katedra Filologii Bałtyckiej* (Baltų filologijos katedra), jos būstinė buvo *Collegium Philosophicum* pastate Matejkos gatvėje 48/49. Katedroje dirbo:

- Czesławas Kudzinowski, J. Otrębskio studentas dar iš Vilniaus Stepono Batoro universiteto laikų²,
- Zenonas Sobierajskis (1947–1948), Poznanės slavistas ir polonistas,
- Nina Borowska (01-01-1953–13-08-1953 – iki mirties 1953 m.)³,
- Michałas Hasiukas (nuo 1955 m.).

Baltų filologijos katedra buvo mokslinis vienetas, neturėjo savo studentų, o jos darbuotojai skaitė paskaitas kitų filologinių specialybių studentams. Vienintelė studentė, kuri katedroje įgijo magistro laipsnį, buvo N. Borowska. Katedroje J. Otrębskis dirbo iki pat pensijos, į kurią išėjo 1960 m. spalio 30 d. Po J. Otrębskio vedėju tapo Czesławas Kudzinowski ir katedra egzistavo iki 1969 m., kai buvo sujungta su Bendrosios kalbotyros katedra, paskui institutu (dabartinis *Instytut Językoznawstwa*).

Kaip jau buvo minėta, Baltų filologijos katedra neturėjo savo studentų, jos darbuotojai skaitė paskaitas kitų filologinių specialybių studentams. Iš M. Gawrońskos-Garstkos (2014: 98–103) surinktų duomenų sužinome, kad 1945–1946 akademisiais metais J. Otrębskis dėstė „Język staropruski“ („Senovės prūsų kalbą“), „Czytanie dawniejszych tekstów litewskich“ („Seniausiųjų lietuvių kalbos tekstų skaitymą“), „Czytanie tekstów sanskryckich“ („Sanskrito tekstų skaitymą“) ir „Wykład z języka cerkiewnosłowiańskiego“ („Bažnytinės slavų kalbos paskaitą“). Reikia atkreipti dėmesį į tai, kaip dažnai pasikartoja žodis „czytanie“ („skaitymas“). J. Otrębskis teikė pirmenybę teksto analizei,

² Įžymus lituanistas (tarp kitko, Daukšos *Postilės* indekso autorius) ir suomių kalbos specialistas (dvitomio suomių–lenkų kalbų žodyno autorius).

³ Iki šiandien aktualaus darbo „Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną na podstawie Dictionarium Szyrwidą“ autorė (*Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 2, 1957).

tad tekstas buvo išeities taškas. Paskaitas, skirtas sanskritui ir jo tekstų analizei, J. Otrębskis skaitė ir vėlesniais metais. Būdamas klasikinių kalbų specialistas, 1950–1951 akad. m. skaitė „Interpretacja języka archaicznych tekstów łacińskich“ („Archaiškų lotynų kalbos tekstų interpretacija“). Bet daugiausia dėmesio jis skyrė baltų kalboms, skaitė tarp kitų „Gramatyka języka litewskiego“ („Lietuvių kalbos gramatiką“), „Czytanie tekstów łotewskich“ („Latvių kalbos tekstų skaitymą“), Daukšos *Postilės* lingvistinę analizę, apie baltų kalbų istorinę fleksiją ir kt. (žr. Gawrońska-Garstka 2014: 98–103). J. Otrębskis taip pat domėjosi albanų kalba. Buvo albanisto Wacława Cimochovskio disertacijos vadovas. 1956 m. J. Otrębskis pasiūlė, kad Adomo Mickevičiaus universitete (po Stalino mirties Poznanės universitetas pakeitė vardą⁴) būtų sukurta *Katedra Ugrofinistyki* (Ugrofinistikos katedra). Savo pasiūlymą J. Otrębskis argumentavo taip:

„Utworzenie takiej katedry nie nastęczałoby poważniejszych trudności, ponieważ nasz ośrodek posiada specjalistę z tego zakresu doc. Kudzinowskiego oraz bibliotekę“ („Tokios katedros sukūrimas nesukeltų didesnių sunkumų, kadangi mūsų centras jau turi šios srities specialistą, docentą Kudzinowską, ir biblioteką“) (Gawrońska-Garstka 2014: 110).

Dabar keletas žodžių apie J. Otrębskio požiūrį į Poznanę. Poznanės J. Otrębskis nemėgo – tai ypač ryškiai buvo matyti jo gyvenimo pabaigoje. Šiuo nepalankumu jis užkrėtė savo antrąją žmoną, Eleną Samaniūtę, kurią vedė 1955 m. Ponia Urszula Bielanowska, namo Rogalińskio gatvėje, kur gyveno Otrębskiai, prižiūrėtoja ją apibūdina taip: „Druaga żona nienawidziła Poznaniaków, któs jej wmówił, że to są Niemcy“ („Antroji žmona nekentė poznaniečių, kažkas įkalbėjo jai, kad tai vokiečiai“) (Gawrońska-Garstka 2014: 128). Galbūt ponia U. Bielanowska ir perdėjo, bet Otrębskiai norėjo grįžti į Vilnių. M. Gawrońska-Garstka savo knygoje (2014: 126) cituoja 1970 m. spalio 27 d. laiško, kurį J. Otrębskis siuntė Lenkijos švietimo ministrui, fragmentą:

„Pracuję po dawnemu, bez wytchnienia, głównie przygotowuję do druku rzeczy dawno już naszkicowane. [...] Ostatnio zaszły u nas ważne wypadki. Uniwersytet Wileński zaproponował mi (pisemnie i ustnie), abyśmy z żoną wrócili do Wilna, obiecując odpowiednie mieszkanie, warunki życia i pracy. Chciałbym jeszcze przed śmiercią przygotować do druku daleko posunięte obszernie prace lituanistyczne. Do tego są mi niezbędne materiały Instytutu Języka Litewskiego w Wilnie. W poznańskim mieszkaniu dla tego ciasnoty, od 25 lat nie

⁴ Kaip man sakė prof. M. Hasiukas, taip nusprendęs Poznanės universiteto senatas, kai Poznanę pasiekė žinia, jog Švietimo ministerijoje Varšuvoje gimė idėja pavadinti Poznanės universitetą Stalino vardu.

mam miejsca na odpowiednie ułożenie książek i korzystanie z całości własnej biblioteki. Wreszcie stan zdrowia żony: od przyjazdu do Poznania cierpi na dolegliwości reumatyczne. Dlatego przyjąłem propozycję wileńską i poczyniłem odpowiednie kroki. Od maja paszporty na wyjazd leżą na milicji. Ponieważ w związku z przewiezieniem biblioteki i zbiorów filatelistycznych⁵ powstały trudności nie do przewyciężenia na nasze siły, a ja ostatnio zaniemogłem, zmieniliśmy decyzję i pozostajemy w kraju“ („Dirbu kaip visada, be poilsio, pirmiausia ruošiu spaudai jau seniai apmestus dalykus. [...] Paskutiniu laiku nutiko svarbių įvykių. Vilniaus universitetas pasiūlė man (raštu ir žodžiu), kad su žmona grįžtume į Vilnių, žadėdamas tinkamą butą, gyvenimo ir darbo sąlygas. Norėčiau dar prieš mirtį parengti spaudai labai pažengusius lituanistinius darbus. Tam tikslui man reikalinga medžiaga, esanti Lietuvių kalbos institute. Savo bute Poznanėje, dėl jo ankštumo, 25 metus neturiu vietos tinkamai sudėlioti savo knygų ir negaliu kaip reikiant naudotis savo biblioteka. Pagaliau žmonos sveikatos būklė: nuo atvykimo į Poznanę ji serga reumatu. Todėl priėmiau šį pasiūlymą ir ėmiausi atitinkamų priemonių. Nuo gegužės mėnesio mūsų pasai yra milicijoje. Kadangi dėl bibliotekos ir filatelijos rinkinių pergabenimo kilo problemų, kurių negalime įveikti savo jėgomis, o aš neseniai susirgau, pakeitėme savo sprendimą ir liekame šioje šalyje“) (Gawrońska-Garstka 2014: 126).

Tai rašė žmogus, be abejonės, kupinas kartėlio. Ar jautėsi netinkamai įvertintas? Jis buvo vienas didžiausių lenkų kalbininkų, žinomas už Lenkijos ribų. Kviečiamas į kongresus Osle, Neapolyje, Hamburge, Berlyne, Prahoje, Brno. Vienos universitete dėstė slavų ir baltų kalbų istoriją. Taigi kyla klausimas: iš kur šitas kartėlis? Ar tik gyvenimo sąlygos, bėdos dėl buto ir jo ankštumo lėmė, kad Poznanė taip labai nuvylė J. Otrębską? Turbūt ne tik. Prieškariniai ir pokariniai metai – tai struktūralizmo triumfas, tada nušvito, pavyzdžiui, Jerzy’o Kuryłowicziaus žvaigždė. J. Otrębskis buvo senosios kartos kalbininkas, daugiau jaunagratikis, ir galbūt bėgančio laiko, naujų lingvistikos kryptių, su kuriomis J. Otrębskio kaip jaunagratikio požiūriai nesutapo, suvokimas buvo viena iš jo kartėlio priežasčių. Šis J. Otrębskio nepalankumas Poznanei sustiprėjo iki tiek, kad 1968 m. gruodžio 4 d. testamente jis net parašė:

„Pragnieniem moim jest być pogrzebanym w Wilnie lub w okolicach Wilna. Poznań był dla mnie miejscem udręki, nie chcę więc spoczywać na wieki w Poznaniu“ („Mano valia yra būti palaidotam Vilniuje arba jo apylinkėse. Poznanė man buvo kančių vieta, todėl nenoriu amžiams ilsėtis Poznanėje“) (Gawrońska-Garstka 2014: 127).

⁵ Otrębskis buvo aistringas filatelistas.

J. Otrębskis buvo palaidotas ne Poznanėje, bet Puszczykowe, vaizdingame miestelyje netoli Poznanės, į kurį persikėlė gyvenimo pabaigoje. Savo prieškarinį namą Pavilnyje (Kolonja Wileńska, Kryniczna g. 5) J. Otrębskis norėjo padovanoti, kaip rašė minėtame testamente:

„na własność naczelnej instytucji naukowej w Wilnie, a więc Litewskiej Akademii Nauk, która by urządziła w nim jakiś posterunek naukowy [...]“ („pagrindinei mokslo institucijai Vilniuje, taigi Lietuvos Mokslo Akademijai, kad būtų ten įsteigtas tinkamas mokslinis skyrius [...]").

2. Mokslinė Jano Otrębskio veikla Poznanėje

J. Otrębskis parašė bemaž 350 indoeuropeistikos, senųjų indų filologijos, klasikinės filologijos, slavų, lenkų ir, aišku, baltų filologijos, ypač lietuvių filologijos, darbų. Tikras darbo titanas. Čia norėčiau atkreipti dėmesį į du, mano manymu, svarbiausius J. Otrębskio veikalus, sukurtus jo Poznanės laikotarpiu. Pirmasis – tai *Lingua Posnaniensis*, žurnalas, kurį J. Otrębskis įsteigė ir kurio pirmųjų devynių numerių buvo redaktorius. 1 tomas išėjo 1949 m. Užteks tik paminėti autorius, kurie atsiuntė straipsnius pirmajam tomui: Holgeris Pedersenas, Christianas Stangas, Jānis Endzelīns, Eino Nieminenas, Václavas Machekas, iš lenkų: Zdzisławas Stieberis, Waclawas Cimochofskis ir Tadeuszas Milewskis, kuris jau tada pradėjo domėtis tipologija ir Amerikos indėnų kalbomis. Pats J. Otrębskis pirmame tome recenzavo Spechto *Der Ursprung der idg. Deklination*, Benveniste'o *Origines de la formation des noms en indo-européen* ir Rozwadowskio *Studia nad nazwami wód słowiańskich* knygas.

Antrame tome savo straipsnius publikavo: H. Pedersenas, J. Otrębskis (parašė straipsnį „La formation des noms de lieux en Lithuanien“), Ernstas Fraenkelis, V. Georgievas, V. Machekas, T. Milewskis. Straipsniai žurnale lieti praktiškai visas ide. kalbas ir išeidavo už indoeuropeistikos ribų. Antrame tome pasirodė T. Milewskio straipsnis „La structure de la phrase dans les langues indigènes de l'Amérique du Nord“. Trečiame tome atsirado J. Otrębskio, V. Macheko, J. Endzelyno, E. Fraenkeliio ir E. Nieminenos straipsniai. Ketvirtame tome H. Pedersenas rašė apie hetitų kalbą, penktame tome Johannesas Friedrichas, įžymus vokiečių orientalistas, apie luvitų kalbą. Tame pačiame penktame tome Jonas Balčikonis publikavo straipsnį apie veiksmažodžio *veizdėti* kilmę. Tai geriausia man žinoma šito veiksmažodžio etimologija, deja, rodos, visiškai užmiršta dabartinių etimologų. Taip pat penktame tome van Windekens rašė apie pelazgiečius; o J. Otrębskis apie senųjų prūsų onomastiką. T. Milewskis lygino Kaukazo ir Šiaurės Amerikos indėnų kalbų fonologines sistemas. Be J. Balčikonio, savo straipsnius siuntė ir kiti lietuviai. Septintame tome atsirado

lietuvių emigrantų darbų: Leonardo Dambriūno apie veikslą lietuvių kalboje ir Prano Skardžiaus apie lie. *dúoklė* ir bru. *djaklo*. Galima drąsiai sakyti, kad kito tokio lygio žurnalo, aukščiausiojo pasaulinio lygio žurnalo, Lenkijoje nebuvo ir turbūt nebėra, nors pati *Lingua Posnaniensis* išaina iki šiol.

Ir galų gale *opus magnum*, J. Otrębskio gyvenimo darbas, trijų tomų *Gramatyka języka litewskiego*. Iš gramatikos teksto galima sužinoti, kad J. Otrębskis planavo parašyti dar ir ketvirtą tomą, skirtą lietuvių kalbos sintaksei. Taip rašė J. Otrębskis pirmojo tomo pratarmėje (XI p.):

„Tom IV zawierać będzie naukę o zdaniu. Ten dział wymaga szczególnego wysiłku. Chodzi tu przede wszystkim o przedstawienie składni współczesnego języka literackiego. Tymczasem język ten wykazuje, właśnie w zakresie składni, sporo szczegółów niepewnych, ostatecznie nie rozstrzygniętych. Przed autorem niniejszej Gramatyki języka litewskiego staje więc niejako zadanie wskazywania, a niekiedy nawet ustalania normy w zakresie składni – zadanie niepożądane i niewdzięczne. Po wtóre, na autora składni litewskiej spadło zadanie przedstawienia w tomie IV rozwoju składni litewskiej na przestrzeni dziejów“ („Ketvirtasis tomas apims sintaksę. Šitas skyrius reikalauja ypatingų pastangų. Pirmiausiai reikia pristatyti dabartinės lietuvių kalbos sintaksę. Tuo tarpu ši kalba turi, ypač sintaksės srityje, daug neiškių detalių, iki galo neišaiškintų. Šios Lietuvių kalbos gramatikos autorius turi ne tik parodyti, bet sintaksės srityje nustatyti normas – užduotis nepageidaujama ir nepalanki. Antra, lietuvių kalbos sintaksės autorius ketvirtame tome privalo parodyti lietuvių kalbos sintaksės raidą nuo pačios pradžios“).

Taigi Otrębskio gramatika turėjo jungti diachroniją ir sinchroniją, ir tolia ji iš tikrųjų yra. Profesorius M. Hasiukas, įdėmiai peržiūrėjęs ir pervertęs J. Otrębskio knygas ir dokumentus, saugomus Vilniaus universiteto bibliotekoje, nieko nerado. Šių planų prof. J. Otrębskis nespėjo įkūnyti. O gal kur nors Vilniaus universiteto bibliotekoje slepiasi bent jau medžiaga arba planas, skirtas ketvirtam „Lietuvių kalbos gramatikos“ tomui?

Parašyti gramatiką J. Otrębskiui pasiūlė *Państwowe Wydawnictwo Naukowe* iš Varšuvos, bet *spiritus movens* buvo įžymus slavistas Tadeuzas Lehr-Spławiński. Pirmiausia buvo išleistas trečiasis tomas *Nauka o formach* (1956), paskui pirmasis *Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach* (1958) ir tik pabaigoje antrasis *Nauka o budowie wyrazów* (1965). Ilgiausiai J. Otrębskis dirbo prie antrojo tomo. Tai buvo atsakymas į Prano Skardžiaus *Žodžių darybą*. Šios dvi knygos tebėra pavyzdys kiekvienam, norinčiam užsiimti lietuvių kalbos istorine daryba.

J. Otrębskio gramatika – tai darbas, kuris tuo metu neturėjo sau lygių. Užteks atkreipti dėmesį į tai, kad pirmasis akademinės lietuvių kalbos gramatikos tomas buvo išspausdintas tik 1965 m., kai J. Otrębskio paskutinis tomas buvo

jau leidykloje. Šiandien J. Otrębskio gramatika tebedaro didelę įspūdį. Pats tirių lietuvių kalbos istoriją, ir J. Otrębskio gramatika yra tikra medžiagos darbui kasykla. Žinoma, kai kas joje gali atrodyti pasenę, ir tokia ji yra, bet darbas vis tiek įspūdingas. Įspūdingas buvo jo autoriaus išsilavinimas ir erudicija. O rašė jį žmogus, kuris juk pats negalėjo naudotis lietuvių kalbos žodyno kartoteka. Viliuosi, kad ateis toks laikas, kai J. Otrębskio gramatika bus naujai išleista, bet tai bus kritinis leidimas, su komentarais, taip, kaip tai yra daroma su kitais senaisiais raštais. Pavyzdžiui, 2009 m. Oxforde išėjo Jakubo Wackernagelio *Vorlesungen über Syntax* anglišką vertimą. Būtent todėl, kad tai yra kritinis leidimas, knyga įgijo naujos vertės. Reikia tikėtis, kad taip kada nors įvyks ir su J. Otrębskio gramatika.

LITERATŪRA

Gawrońska-Garstka Magdalena 2015: *Jan Szczepan Otrębski. Życie i dzieło (1889–1971)*. Poznań: Wydawnictwo Rys.

Įteikta 2015 m. gegužės 18 d.

NORBERT OSTROWSKI

Instytut Językoznawstwa, Zakład Baltologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

al. Niepodległości 4, PL-61-874, Poznań

norbertas@poczta.onet.pl